

barış, istikrar ve refahın formülü:
özgür ve sorumlu
insan, açık toplum,
sınırlı devlet

Mustafa ACAR

Prof.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

İnsan-toplum-devlet ilişkisi, nereden bakılsa, karmaşık bir ilişkidir. Bu olgulardan hem her birini tek tek nasıl tanımladığımız, hem de nasıl bir dünya görüşü içine oturttuğumuza bağlı olarak, insan-toplum-devlet ilişkileri farklı şekillere bürünebilir. Bu yazıda, insanın “eşrefi mahlukat” olduğu ve bireylerin özgür iradeleriyle kendi akıbetlerini hazırladıkları anlayışına dayalı bir yaklaşımla insan-devlet-toplum ilişkisi değerlendirilecektir.

İnsanın nasıl bir varlık olduğu, nasıl ortaya çıktığı ve yeryüzünde ne aradığıyla ilgili değişik yaklaşımlar mevcuttur. Bunların birçoğu insanı öteki canlılarla aynı kategoriye sokma eğilimindedir. Böyle olunca insan “sosyal bir hayvan”, “düşünen hayvan”, “konuşan hayvan” gibi sıfatlarla değerlendirilmektedir. Tanrısız bir evren arayışındaki Materyalist-Ateist görüşlere ideolojik payanda işlevi gördüğü için ilgili çevrelerin dört elle sarıldığı Darwinizm insanı çok uzun zaman önce sudan dışarı fırlayan tek hücreli bir canlının evrimleşmesiyle ortaya çıkmış bir yaratık olarak görmektedir. İnsan tesadüfen ortaya çıkmış, değerlerini kendisi

üreten, kendine yeterli, ne idüğü belli olmayan bir karanlığa (ölüme) doğru giden başıboş bir varlık olarak kabul edildiği zaman değer yargularını temellendirmek de, irade ve sorumluluk sorunsalını izah etmek de, neden iyilik yapmak ve iyiliğe yönelmek gerektiğinin gerekçesini bulmak da zorlaşmaktadır. İnsanı Tabiat Ana'nın (Mother Nature) yarattığını, onun kendi kendine yeterli olduğunu, bir yaratıcıya muhtaç olmadığını ileri süren yaklaşımların en ciddi alternatifi, genelde Semavi dinlerin, özelde İslâm'ın insan görüşüdür.

İnsan farkında olsa da olmasa da, kabul etse de etmese de, sevse de sevmese de, sınırlı bir varlıktır, sonradan değildir ve bir sonu olacaktır. Ezeli (başlangıcı olmayan) ve ebedi (sonu olmayan) ancak Allah'tır.

Başta Kur'an ve Sünnet olmak üzere, temel İslâmi kaynaklara göre insan yeryüzünde Allah'ın halifesidir; O'nu temsilen yeryüzünde icraatlar yapacak kapasitede bir varlıktır. İnsan başıboş bir varlık değildir; tesadüfen ortaya çıkmamıştır. Evrenin sahibi tarafından, kendisine halife olarak yaratılmış, akıl ve özgür irade verilmiş, "emanet" yüklenmiştir. Başka canlılara verilmeyen yetenekler insana verilmiş; konuşma, düşünme, akletme, muhakeme yapma, iyiyi kötüden ayırt etme, alet kullanma ve eşyaya şekil verme gibi "yaratıcı" yetilerle donatılmış, "emanet"i yüklenmiştir. İnsan özgürdür; akıl-baliğ-hür (akli dengesi yerinde, ergenlik çağına girmiş, özgür) olduğu ölçüde de sorumludur. Sorumluluk sahibi olması, ne yaptığının bilincinde olması, içgüdülerine gem vurabilmesi, yaratılış düzenine (fitrata) aykırı davranabilmesi, inkâr ve isyankârlık gibi özellikler insana özgü, onu öteki canlılardan ayıran özelliklerdir. Bu anlamda insan evrendeki en seçkin canlıdır. Doğadaki öteki canlılar insanın emrine verilmiş, insana doğayı işleyerek dönüştürme gücü bahşedilmiştir. İnsan "eşref-i mahlukattır", yaratılanların en şerefliisidir.

Bu anlamıyla hayat bir imtihandır. Allah insanı hem iyiliğe, hem de kötülüğe meyledebilme, hem iyilik hem de kötülük yapabilme özelliğiyle yaratmış, hangimizin hangimizden -iyilikte, sevgide, paylaş-

mada, cömertlikte,...- daha üstün olduğumuzu görmek için dünyaya göndermiştir. İnsanın yeryüzü macerasının İslâmî açıdan izahı kısa, sade, açık ve nettir: Allah insanı kendisine ibadet etsin diye yaratmıştır; onların bu dünyada kendi özgür iradeleriyle yapacakları eylemlere bağlı olarak kimin kime üstün olduğunu görmek üzere yeryüzüne indirmiştir. Bazı şeyleri emretmiş, bazı şeyleri yasaklamıştır. İnsana "iyiliği emretmeyi ve kötülükten sakındırmayı" tavsiye etmiş; zaman zaman doğru yolu göstermek üzere birer aydınlatıcı, uyarıcı ve elçi olarak peygamberler ve onlarla birlikte kitaplar göndermiştir. Sevgiyi, adaleti, iyiliği, yardımlaşmayı, cömertliği, dürüstlüğü, hak-hukuk gözetmeyi, paylaşmayı ve dayanışmayı emretmiş; kötülüğü, zulmü, işkenceyi, haksızlığı, yalancılığı, saldırganlığı, cimriliği ve büyüklük taslamayı yasaklamıştır. İnsanı bu yollar arasında seçim yapabilecek yetenekte yaratmış, herkesin hür tercihlerinin kendi sonunu belirleyeceğini haber vermiştir.

İnsan farkında olsa da olmasa da, kabul etse de etmese de, sevse de sevmese de, sınırlı bir varlıktır, sonradan değildir ve bir sonu olacaktır. Ezeli (başlangıcı olmayan) ve ebedi (sonu olmayan) ancak Allah'tır. Allah insanı yaratmış, ona "isimleri" öğretmiş, meleklerin ona secde etmesini istemiş, -üstünlük taslayan Şeytan hariç- melekler ona secde etmiş, dağların yüklenmekten kaçındığı "emanet"i yüklenerek yeryüzüne inmiştir. Günün birinde kendisine tanınmış süre dolacak, insanın yeryüzü macerası sona erecek, "İlâhî Adalet"ın tecelli edeceği Ahiret yurdunda insan yeryüzünde kendisine bahşedilen nimetleri nasıl kullandığından hesaba çekilecektir. Hz. Peygamberin uyarısıyla insan malını, sağlığını, gençliğini ve zamanını nerede harcadığının hesabını vermek durumundadır; insanı sorumlu davranmaya iten temel dinamik, son tahlilde bu "hesaba çekilme" olgusudur.

Deyim yerindeyse Evren'in sahibi oyunu böyle kurgulamıştır. İnsanoğlu kendi iradesi dışında bir yığın veri koşul altında dünyaya gelecek (hatırlayalım ki, dünyaya gelip gelmemeyi biz seçmiyoruz, ne zaman geleceğimize biz karar vermiyoruz; ana-babamızı biz seçmiyoruz; hangi ülkede, hangi etnik kökene mensup olarak, hangi cinsiyetle, hangi ırk ve renkte dünyaya geleceğimize biz karar vermiyoruz); doğup büyüyecek; yetişkin çağında, akli dengesi yerindeyken ve özgür iradesiyle yaptığı tercih-

lerden sorumlu tutulacaktır. Bundan kaçış yoktur. Dünya fanidir, hayat geçicidir, ölüm kaçınılmazdır. Eninde sonunda ölüm meleği kapımızı çalacak, Ahiret yolculuğumuz başlayacaktır. Kur'an bu gerçeği "Bütün canlar ölümü tadacaktır." şeklindeki meydan okuyucu düsturla ifade etmektedir. İnsanı sorumlu kılan özgür iradesidir. Önceden yazılmış, "kaderi önünde insanı, rüzgar önünde yaprak" haline getiren bir kader anlayışı tatmin edici değildir. Kader daha ziyade insanın iradesi dışında olan faktörlerle insanın kendi özgür iradesi arasındaki etkileşimin sonucu olarak biçimlenen bir olgudur. İnsanın sorumluluğunun kaynağı bu anlamda tercih yapabilme imkânı, yani özgür iradedir. O bakımdan özgürlük İslâm'ın en temel değerlerindedir. Bu nokta bizi özgür topluma götürmektedir.

Toplum bireylerden oluşur, ama sadece bireylerin bir araya gelmesinden oluşan kuru bir kalabalık değildir. Toplum içinde yaşayan bireyleriyle, kurumlarıyla, sosyal-kültürel-iktisadi ve siyasi ilişkileriyle organik bir bütündür. İster yeryüzünün ücra köşelerinde eski çağlarda yaşamış kabileler, ister gelişmiş ülkelerin büyük kentlerinde yaşayan modern toplumlar olsun, bunlar birbiriyle organik bağlantısı olmayan, tesadüfen bir araya gelmiş topluluklar değildir. Yakından bakıldığında her toplumda belirli bir hiyerarşik düzen, iktidar ilişkileri, iktisadi iş bölümü, ve çeşitli mübadele türleri görülecektir. Her toplum bireyle başlayıp aileye, oradan gönüllü teşekküllere ve örgütlere, oradan da -çağına göre hanedanlıklara, emirliklere, krallıklara, imparatorluklara veya ulus-devletlere olmak üzere- üst siyasi teşkilatlara uzanan kurumlardan oluşmaktadır.

Kültürümüzde çok yaygın kabul gördüğü üzere, aile toplumun temelidir; toplumu oluşturan yapıtaşısıdır. Her birey bir aile içinde dünyaya gözlerini açar, ilk terbiye ve eğitimi oradan alır. Doğruları-yanlışları, yapılması ve yapılmaması gerekenleri, temel dinî-ahlâkî bilgileri insan ailesinden alır. Ailenin ardından bu bilgilenme, eğitim ve terbiye süreci okulda devam eder. Ailenin doğrularına bu defa devletin doğruları, çağın doğruları, zamanın doğruları ve dış dünyanın doğruları eklenir. Eğer toplum açık toplumsa, düşünce ve ifade hürriyeti varsa, alternatif bilgilenme kaynakları varsa, bireyin günün birinde aile ve okulun "dikte ettiği" doğruları sorgulama, eleştirme ve başka doğrular edinme şansı vardır. Kapalı toplumda, ifade özgürlüğünün olmadığı, eği-

tim ve haberleşmenin devlet tekelinde olduğu toplumlarda maalesef bireylerin çok sınırlı sayıda tercihleri vardır ve bunları değiştirme şansları pek yoktur.

Öte yandan çok önemseydiğimiz barış ve istikrarın açık toplumda gerçekleşme şansı daha yüksektir. Açık toplumun insanları nerede yaşayacaklarına ve hangi meslekle iştigal edeceklerine kendileri karar verme imkânına sahip olduklarından, toplum çoğunlukla gönüllü olarak bir arada yaşamayı seçmiş insanlardan kuruludur. İstemeyenin çekip gitme şansı vardır; öyle olunca kalanlar orada kalmaya gönüllü olanlardır. İradi olarak bir arada yaşamayı seçmiş insanlar arasında kavga çıkma ihtimali daha zayıf, barış ihtimali çok daha kuvvetlidir.

Kültürümüzde çok yaygın kabul gördüğü üzere, aile toplumun temelidir; toplumu oluşturan yapıtaşısıdır. Her birey bir aile içinde dünyaya gözlerini açar, ilk terbiye ve eğitimi oradan alır. Doğruları-yanlışları, yapılması ve yapılmaması gerekenleri, temel dinî-ahlâkî bilgileri insan ailesinden alır.

İstikrar kararlılık demektir; istikrarlı toplum sosyal çalkantının, siyasal gerginliğin, iktisadi dalgalanmanın nispeten az olduğu toplumdur. İç barışını gönüllü birliktelik ve çeşitliliğe saygı ilkeleriyle hayata geçirmiş, komşularıyla ilişkilerini düşmanlık değil dostluk temeline oturtmuş bir toplum istikrarı daha kolay yakalar. İstikrarın olduğu toplumda öngörülebilirlik vardır; gelecek planları daha kolay yapılır; kâr-zarar ve fayda maliyet hesapları daha isabetle yapılabilir. Böyle bir ortamda toplumun girişimci ruhu serbest kalır, yenilikçi ve yaratıcı ruh harekete geçer, yatırımcı daha rahat yatırım kararı verir. Yatırım yapan bir ekonomi büyür; büyüme refah ve zenginlik yaratır. Kısaca barış ve istikrarın hakim olduğu açık toplumun zenginlik ve refahı yakalama şansı çok daha yüksektir. Tersinden düşünecek olursak: silah zoruyla ve susturularak, baskı altında bir arada tutulmaya çalışılan kapalı bir toplumda barış ve huzur olmaz; insanlar komşusundan ve cebir kullanma yetkisine sahip olanlardan emin olamaz. Herkesin her an birilerinden zarar görme kuşkusuyla yaşadığı bir toplumda toplumsal enerji-

nin önemli bir bölümü kavgalara, gerginliklere, çatışmalara ve kavgalara harcanır. Kavga ve gürültünün bol olduğu yerde istikrar yoktur. İstikrar olmayan yerde insanlar önünü göremez. İnsanların önünü göremediği yerde fayda-maliyet hesabı ve gelecek planları yapılamaz. Bunların yapılamadığı yerde üretim ve yatırım olmaz. Üretim ve yatırım yapmayan ekonomi büyüyemez; büyümeyen ekonomi zenginlik ve refah yaratamaz.

Refah ve zenginlik amaç mıdır? diye bir soru akla gelebilir. Hayır, refah ve zenginlik bir amaç değil, araçtır. İnsan haysiyetine yaraşır, muhanete muhtaç olmaktan, çoluk-çocuğun karnını çalıp-çırpmadan helal lokma ile doyurabilmenin, çocuklara daha iyi bir gelecek hazırlayabilmenin, sağlık-eğitim, kültür-eğlence gibi dünya nimetlerinden istifade edebilmenin ön koşulu zenginliktir. Zekat ve sadaka gibi, hac gibi dinî vecibelerin yerine getirilebilmesi de, cömertlik ve yardımlaşma gibi, yoksulları görüp gözetme gibi dinî emir ve tavsiyelerin yerine getirilebilmesi de ancak ve ancak refah ve zenginlikle olur. Hz. Peygamber'in deyişiyle "Veren el alan elden üstündür." ve olmayan şey verilemez. Bir şey verebilmek için önce o şeyin üretilmesi, ortaya konması, kazanılması gerekir. Bu anlamda İslâm'ın pek çok emrinin yerine getirilebilmesi varsıllık, zenginlik, servet ve refah gerektirir. Bu açıdan bakıldığında Müslümanların rahat ve huzuru, maddi koşullarının iyileştirilebilmesi, önem verdikleri dinî yükümlülüklerin pek çoğunu gönül huzuruyla yerine getirebilmeleri açık toplum idealiyle uyumludur.

İstikrarın olduğu toplumda öngörülebilirlik vardır; gelecek planları daha kolay yapılır; kâr-zarar ve fayda maliyet hesapları daha isabetle yapılabilir. Böyle bir ortamda toplumun girişimci ruhu serbest kalır, yenilikçi ve yaratıcı ruh harekete geçer, yatırımcı daha rahat yatırım kararı verir. Yatırım yapan bir ekonomi büyür; büyüme refah ve zenginlik yaratır.

Açık toplum homojen değil, heterojen toplumdur. Çeşitli dinlerin ve mezheplerin mensuplarının yanı sıra çeşitli ırkların ve renklerin de birlikte yaşayabildiği, komşuluk ilişkilerinin geliştiği, alış-veriş edebildiği bir toplumdur. Homojen ve tektip birey-

lerden oluşan bir toplum hayali modern ulus-devletin benimsediği bir yanılsamadır. Böyle bir toplum yaratma çabası ne insanidir, ne ahlâkîdir, ne de mümkündür. Çeşitlilik eşyanın tabiatı gereğidir; yaratılış düzeni çeşitlilik üzerine kuruludur. Fıtratın olan çeşitliliği tehdit olarak algılayıp onu yok etmeye kalkışmak işkencedir, zulümdür. Nitekim bu yanlış hayalin peşinde koşan ulus-devletler insanlara ve toplumlara çok acılar çektirmiş, çok işkenceler yapmış, ama bunu başaramamıştır. Bir toplumda barış ve huzuru, kamu düzenini tesis etmenin yolu toplumsal farklılıkları ve çeşitlilikleri yok etmek değil, toplum kesimlerinin bireysel tercihlerine saygılı, hayat tarzı dayatmayan, farklı din-mezhep-meşreplere eşit mesafede duran, toplumsal-kültürel tercihlere dayalı olarak üretilen soyut-objektif yasalar ve kuralların uygulanmasını sağlayan bir devlette sahip olmaktır. Her toplumda her dönemde gözlemlenen iktidar ilişkileri bizi devlete ve devlet-toplum ilişkilerine götürmektedir.

Devlet soyut anlamda güç temerküzüdür; gücün merkezileşmiş biçimidir. Bir toplumun yönetimi, savunma, adalet ve alt yapı gibi ortak ihtiyaçlarının giderilmesiyle ilgili kurumlar ve kurallar bütünüdür. Devletin gerekliliği veya zorunluluğu konusundaki oldukça geniş bir yelpazeye yayılan görüşleri üç temel kategoride toplamak mümkündür: 1) Devlete tümünden karşı çıkanlar (Anarşistler), 2) Mutlak devletçiler (Devletperestler), 3) Sınırlı devletçiler.

Birinci ve ikinci görüş iki aşırı ucu temsil etmesi anlamında "ifrat" ve "tefrit," üçüncü görüş ise "orta yol" olarak değerlendirilebilir. Anarşistler ve kısmen anarko Kapitalistlere göre devlet esas itibarıyla bütün kötülüklerin kaynağıdır. "Devletin bastığı yerde ot bitmez." vecizesi Anarşistler ve anarko Kapitalistlerin devlet olgusuna nasıl baktığı konusunda iyi bir fikir vermektedir. Buna göre devlet güç demektir, müdahale demektir, yasaklama demektir, işkence demektir, kısıtlama demektir. En iyisi devletin hiç olmamasıdır.

İkinci görüş devletin mutlak yetkilerle donatılması gerektiğini, üretim araçlarının mülkiyetinin devlette olması gerektiğini, bireylerin ve toplumun da devlete hizmet etmesi gerektiğini ileri süren mutlak devletçi görüştür. Kolları her yana uzanan "ejderha devlet" tam da budur. George Orwell'in 1984 adlı romanında tasvir ettiği, Avrupa'da II. Dünya Savaşı

öncesinde kurulmuş Faşist – nasyonal Sosyalist rejimlerde gördüğümüz, II. Dünya Savaşı sonrasında da Sosyalist-Komünist dünyada şahit olduğumuz devlet budur. İstisnaları olmakla birlikte, özelde Arap dünyasında, genelde İslâm dünyasında ve bazı Asya ülkelerinde gördüğümüz askeri diktatörlükler veya polis devletleri de yine mutlak devletçi anlayışın vücut bulmuş şekilleridir. Devletin varlığı, gerekliliği, gücü ve piyasaya müdahale yetkisi konusunda daha dengeli, daha orta yolcu görüş, “sınırlı devlet” görüşüdür.

Sınırlı devletçi görüş, adı üzerinde, devletin “sınırlı” yetkilere sahip olması gerektiğini savunur. Devlet, can güvenliğimizi emanet edeceğimiz, yasaları yapacak, bunların uygulanmasını sağlayacak bir merkezi otorite olmalıdır; ancak bu otoritenin yetkileri sınırsız, mutlak olmamalıdır. Zira, Lord Acton’un gayet yerinde deyişiyle, “Güç yozlaşma eğilimindedir; mutlak güç mutlaka yozlaşır.” Şayet devlete sınırsız yetkiler tanınır, devleti yönetenler iyi denetlenemezse, kurumlar şeffaf olmaya zorlanmazsa, yozlaşma kaçınılmazdır. Sınırlı devlet vatandaşına efendilik taslamayan, kendini ona hizmet etmekle mükellef gören, şeffaf, hesap verebilir devlettir. Sınırlı devletin üç temel fonksiyonu vardır: dış güvenlik, iç güvenlik, ve adalet. Dış güvenlik devletin ordu besleyip sınır güvenliğini sağlamasıyla, iç güvenlik polis besleyip sokakların güvenliğini sağlamasıyla; adalet de, hakim ve savcı besleyip haksızlığa uğrayan bireylerin hak aramalarını mümkün kılmasıyla ilgilidir. Sınırlı devlet hizmetkâr devlettir, “gece bekçisi” devlettir, yasaların uygulanmasını sağlayan, bireysel haklar ve özgürlüklerin korunmasını sağlayan devlettir.

Sonuç olarak, bir arada barış içinde yaşamının, dünya nimetlerinden istifade etmenin, yeryüzü maceramızı verimli değerlendirmenin formülü özgür ve sorumlu insan-açık toplum-sınırlı devlet olarak özetlenebilir. Sorumluluk bilinci taşıyan, eylemlerinin sorumluluğunu yüklenen, başkalarına karşı taşıdığı sorumlulukların gereğini yerine getirmeye hazır, özgür iradesiyle hareket edebilme kabiliyetine sahip bireyler açık toplumun temel taşlarıdır. Açık ve özgür toplum, zorla bir araya getirilmiş değil, gönüllü olarak bir arada yaşamayı seçmiş, kendi hayat tarzını kendisi belirleyebilen, inancının gereğini yaşayabilen, başkalarına yaşam biçimi dayatmayan, başkalarının kendisine yaşam biçimi dayatmadığı,

çeşitlilik ve farklılığın zenginlik sayıldığı bir toplumdur. Böyle bir toplumun kurulabilmesi ve sürdürülebilirliği, sınır güvenliği, can güvenliği ve mal güvenliğinin sağlanmış olmasına bağlıdır. Bunun için sınırlı devlete ihtiyacımız vardır. Sınırlı devlet sınır güvenliği, sokak güvenliği ve adaletin tesisini sağlayan, merkezi bir otoritenin yokluğu halinde ortaya çıkması muhtemel haksızlık ve kaos sorunlarını önleyen devlettir. Güvenlik ve adalet sorunu sınırlı-şeffaf-hesap verebilir devlet tarafından çözülmüş, özgür ve sorumlu bireylerin önündeki -hayatın her alanıyla ilgili- tercihlerin çok sayıda olduğu açık ve özgür bir toplum yaşamaya değer bir toplumdur. ■

Açık ve özgür toplum, zorla bir araya getirilmiş değil, gönüllü olarak bir arada yaşamayı seçmiş, kendi hayat tarzını kendisi belirleyebilen, inancının gereğini yaşayabilen, başkalarına yaşam biçimi dayatmayan, başkalarının kendisine yaşam biçimi dayatmadığı, çeşitlilik ve farklılığın zenginlik sayıldığı bir toplumdur.